

УДК 78.083.628

*Фурдуй Юлія Володимирівна,
викладач Дніпропетровської академії
музики ім. М. Глінки
vasileva_julia87@mail.ru*

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖАНРУ БАГАТЕЛІ В МУЗИЦІ

Мета роботи. Дослідження пов'язане з вивченням жанрової специфіки багателі в музиці від раних зразків (XVIII ст.) до сьогодення (початок XXI століття). Розглядається трактування жанру багателі в різні епохи. Аналізу підлягають твори, написані не тільки для фортепіано, але й для різноманітних інструментальних складів. **Методологію** дослідження формують історико-стильовий і порівняльно-компаративний підходи та традиційний музикознавчий аналіз, які у сукупності дають змогу представити інструментальну багатель як жанр, який має вже трьохсотлітню історію існування та розвитку. **Наукова новизна** статті полягає у пошуку і розкритті ознак жанру інструментальної багателі. **Висновки.** Багатель на етапі становлення в основному була написана для фортепіано та струнної групи. З часом її інструментальний склад розширився – у XX столітті використовуються і дерев'яно-духові, і мідно-духові, і народні інструменти. У XXI столітті на першому плані виявляється фортепіанний виклад. Жанровими ознаками багателі, окрім першочерговості фортепіанного тембру, стають також програмність, циклічність (поступово відокремлюється від програмності, «сюжетності»), у творчості В. Сильвестрова – глибокий філософський сенс.

Ключові слова: багатель, жанр, мініатюра, форма, мала форма, інструментальна мініатюра.

*Фурдуй Юлія Владимировна, преподаватель кафедры истории и теории музыки
Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки*

Историко-теоретические предпосылки исследования жанра багатели в музыке

Цель работы. Данное исследование связано с изучением жанровой специфики багатели в музыке от ранних образцов (XVIII ст.) к нынешнему времени (начало XXI века). Рассматриваются трактовки жанра багатели в разные эпохи. Анализу подлежат произведения, которые были написаны не только для фортепиано, но и для разнообразных инструментальных составов. **Методологию** исследования формируют историко-стилевой и сравнительно-компаративный подходы и традиционный музыковедческий анализ, которые в совокупности позволяют представить инструментальную багатель как жанр, который имеет уже трехсотлетнюю историю существования и развития. **Научная новизна** статьи заключается в поиске и раскрытии признаков жанра инструментальной багатели. **Выводы.** Багатель на этапе становления в основном была написана для фортепиано и струнной группы. Со временем ее инструментальный состав расширился – в XX веке используются и деревянно-духовые, и народные инструменты. В XXI веке на первом плане оказывается фортепианное изложение. Жанровыми признаками багатели, кроме первоочередного фортепианного тембра, становятся также программность, цикличность (постепенно отделяется от программности, «сюжетности»), в творчестве В. Сильвестрова – глубокий философский смысл.

Ключевые слова: багатель, жанр, миниатюра, форма, малая форма, инструментальная миниатюра.

Furdui Julia, Lecturer, Dnipropetrovsk Academy of Music named after Mikhail Glinka

Historical and theoretical prerequisites of investigation of genre bagatelle in music

Purpose of the article. This study is related to the study of genre specificity bagatelle in music from early samples (XVIII century) to the present time (the beginning of the XXI century). The author considers the interpretation of the genre of bagatelle in different epochs. The analysis is subject to bagatelle who were written not only for pianoforte but also for a variety of instrumental compositions. **The methodology** of the research is formed by the historical-style and comparatively comparative approaches and the traditional analysis of the musicologist, which together make it possible to present the instrumental bagatelle as a genre that already has a three-hundred-year history of development and existence. **The scientific novelty** of the article is to find and uncover the signs of the instrumental bagatelle genre. **Conclusions.** Bagatelle at the stage of formation was mainly written for pianoforte and string band. Over time, its instrumental composition expanded - in the twentieth century, both wooden and wind instruments and folk instruments are used. In the 21st century, the piano presentation is in the forefront. Genre characters Bagatelles, in addition to the primary piano timbre, are also program, cyclical (gradually separated from the program, "plot"), in the work of V. Silvestrov - a deep philosophical meaning.

Key words: Bagatelle, genre, miniature, form, small form, instrumental miniature.

*«Багателі – це ж нібито дурниці, ніщо,
але коли береш це ніщо в руки, то воно таке “важке”...»
В. Сильвестров [1, 239].*

Актуальність теми дослідження. Упродовж двох останніх століть, а особливо на початку XXI століття, мініатюра стає складовою частиною музичної культури і утворює пласт концертного, педагогічного життя.

Аналіз досліджень і публікацій. У музикознавстві до теперішнього часу досліджувалася переважно фортепіанна мініатюра – в контексті вивчення творчої спадщини того або іншого композитора (Б. Асаф'єв – про Е. Гріга, Є. Царева – про Брамса та ін.); власне поняття «мініатюра» було розглянуто К. Зенкіним (1996 року) (як «ціле» і з боку власної природи).

Серед численних різновидів мініатюри (прелюдії, гуморески, листки з альбому, етюди, постлюдії, елегії, ноктюрни, музичні моменти) можна виділити багатель. Саме до багателі як до жанру мініатюри композитори XVIII – XXI століття виявляють постійну зацікавленість. Глибокий філософський сенс вона отримала у творчості В. Сильвестрова. (Багателі В. Сильвестрова, як і багателі Л. Бетховена, Ф. Ліста цікавили багато дослідників, наприклад, Л. Кириліну, Н. Борисенко, С. Сульдіню, Г. Карелову).

Мета дослідження – здійснити огляд інструментальної багателі у творчості різних композиторів, починаючи з початку XVIII – до початку XXI століття, виявити основні її ознаки та прослідкувати становлення та розвиток в музичній культурі.

Виклад основного матеріалу. *Багатель* – франц. bagatelle – дрібничка, маленька витончена річ – предмет туалету, дрібниця, назва гри. Найчастіше це визначення використовується щодо виробів ювелірного мистецтва, дамських прикрас, табакерок, медальйонів, скриньок, іноді із зображеннями фривольного характеру. У широкому розумінні під багателлю мається на увазі легке, камерне мистецтво.

У музиці багатель – це «невелика інструментальна п'єса, перев. [переважно – Ю. Ф.] для фп. [фортепіано – Ю. Ф.], відносно не важка для виконання» [4, стб. 270].

В. Сильвестров характеризує багатель як твір малої форми, в якому є «щось». Спираючись на наведений вище переклад з французької мови, композитор, своєю чергою, слово «дрібниця» розглядає як порожнечу, як би «маленьке ніщо», яке виявляється таким, що творить. Саме у цьому, на думку композитора і полягає пафос його багательей, «що якщо в “ніщо”, в дрібниці, не проглядається “що”, причому проглядається якби миттєво, то це є акт творіння» [1, 171]. Але необхідно відмітити і той факт, що під багателями в музиці може розумітися музична форма, або п'єса малої, тобто мініатюра. І багателями може називатися цикл мініатюр, який включає низку програмних п'єс.

К. Зенкін помічає, що проблема жанру стосовно фортепіанної мініатюри з'являється в двох основних аспектах: доля жанру в романтичному і постромантичному мистецтві і – жанровий склад, а в якихось випадках і жанрова система мініатюри [2, 11].

Помітимо, що в науковій літературі багатель як жанр неоднозначний у своїх трактуваннях і не знаходить властивих їй певних жанрових рис.

Уперше в музиці багатель зустрічається у французького клавесиніста Франсуа Куперена в його другій збірці клавесинних п'єс (1716-1717). Одна з частин клавесинної сюїти – рондо – було озаглавлено *Les bagatelles*. Цю п'єсу композитор називає однією з «*Pieces croisees*» («П'єси з перехрещенням (рук)»). Ф. Куперен: «П'єси, що мають таку назву, повинні виконуватися на двох клавіатурах, одна з яких, шляхом зміни регістрів, повинна звучати приглушено. Ті, хто має клавесин з однією клавіатурою або спинет, гратимуть верхню партію так, як вона позначена, а басову на октаву нижче; якщо басову партію не можна знизити на октаву, доведеться підвищити на октаву верхню партію. Такого роду п'єси до того ж можуть бути придатні для двох флейт або гобоїв, а також для двох скрипок або двох віол і для усіх інших інструментів, налагоджених в унісон; виконавці цих п'єс на інших інструментах, повинні внести відповідні зміни» [7, 67-68].

Необхідно відмітити, що при створенні усіх цих п'єс Ф. Куперен «завжди мав на увазі певний сюжет, який мені підказували різні обставини, так що назви п'єс відповідають моїм намірам. <...> Я вважаю потрібним попередити, що п'єси з такими назвами є свого роду портретами, які в моєму виконанні знаходили досить схожими, і що ці утішні назви відносяться швидше до чарівних оригіналів, чим до їх зображень» [7, 64]. Багато французьких дослідників неодноразово відзначали, що форма рондо (у якій написана багатель Ф. Куперена) «була особливо зручна для створення музичних портретів: основні риси вдачі виражає рефрен, скороминуші – куплети» [7, 92]. Тобто виконання багатель Ф. Куперена вимагала наявності декількох інструментів, а не тільки клавесина. (Можливо також, що припускалося використання різних складів.) Так відбувається і пізніше, наприклад у А. Дворжака (багатель для двох скрипок, і фісгармонії), А. Веберна

(багатель для струнного квартету), С. Майкапара (багатель для скрипки і фортепіано) та ін.

У XVIII столітті назва «багатель» могла бути і не пов'язана з твором малої форми. Так, 1778 року В. А. Моцарт називає свою балет-пантоміму «Дрібничка» («Lespetits riens», балетмейстер Ж. Ж. Новер, Париж, театр «Королівська академія музики»).

Своєю чергою багато дослідників родоначальником жанру багателі вважають Л. Бетховена і трактують її як жанр, хоча і не визначають суть властивих їй жанрових рис. Так, наприклад, Н. Копчевський позначає їх як мініатюри, об'єднані у цикли ор.33 (1803), ор.119 (1823) и ор.126 (1827) (Цит. по [3, 122]; Г. Фон Бюлов, редактор другого (ор.119) і третього (ор.126) циклів, називає бетховенські багателі п'єсами, відзначає їхню приналежність до «дрібних форм», а також повідомляє аналізом риси романтичної термінології.

Якщо Н. Копчевський і Г. Бюлов не співвідносять бетховенські багателі з романтичною мініатюрою, то В. Конен бачить в них безпосередніх попередників цього жанру [6, 158-159].

Л. Кириліна, своєю чергою, акцентує свою увагу на тому, що «в творчості віденських класиків фортепіанні мініатюри не грали тієї ролі ліричного щоденника або “сторіночок з альбому”, що фіксували швидкоплинні тонкощі душевних рухів і зовнішніх вражень, яку вони придбали в епоху романтизму. Або п'єси класиків не були такими вже мініатюрними (окремі рондо і фантазії), або носили відверто розважальний характер» [5, 314].

Також відзначимо думку К. Зенкіна, що шляхи формування фортепіанної мініатюри рухаються від малих форм, які в доромантичній музиці виконували прикладну функцію, до іншого протилежного шляху, який відмічений «полегшенням» музичних форм, що склалися в рамках класичного сонатного циклу. Саме цей шлях, на думку дослідника, представлений багателями Л. Бетховена, а також К. Вебера і багатьох чеських композиторів.

Багателі Л. Бетховена сприймалися як унікальне явище, оскільки в них традиційний інтонаційний матеріал поставлений «в нові, незвичні умови». Бетховенські багателі, на думку К. Зенкіна, близькі до «пізньоромантичної і постромантичної мініатюри, що вже втратила цілісність моменту і зайнятою його конструюванням або рефлексією» [2, 16].

«Бурхливий розвиток мініатюри – як помічає К. Зенкін – одна із сторін єдиного процесу, пов'язаного з посиленням суб'єктивізації часу у музиці XIX століття» [2, с. 9].

Після Л. Бетховена в XIX столітті, до жанру багателі звертаються:

- С. Монюшко (багатель для фортепіано g-moll, а також багатель для скрипки і фортепіано – 1843).
- Б. Сметана (Багателі і експромти – 1844);
- Ф. Шуберт (Дрезден) – (збірка із 12 багатель для скрипки і фортепіано, ор.13 – 1856-1862);

- Д. Россіні (багатель для фортепіано і багатель на народну італійську мелодію зі збірника «Гріхи моєї старості», написанні в період з 1855-1868);
- З. Фібих (чотири багателі ор. 7 – 1872);
- А. Дворжак (п'ять багатель для двох скрипок, віолончелі і фісгармонії, ор. 47 – 1878);
- Ф. Ліст («Багатель без тональності» – 1885);
- Э. Сен-Санс (6 багатель для ф-но, ор.3 – 1885-1886);
- А. Лядов (дві багателі ор.17 – 1887, багатель ор. 30 – 1889);
- Ф. Бузоні (чотири багателі для фортепіано і скрипки, ор. 28 – 1889);
- Ц. Кюї (6 багатель для скрипки і фортепіано, ор. 51 – 1893-1894);
- А. Фут (п'ять багатель, ор.34 – 1893);
- Й. Сук (багатель для фортепіано, ор.14 – 1898);
- В. Новак (багателі для фортепіано, ор. 5 – 1899).

Усі перераховані багателі написані або для фортепіано, або для скрипки і фортепіано. Зі списку багатель XIX століття твори А. Дворжака написані для більшого складу струнних інструментів: двох скрипок, віолончелі і фісгармонії. Також відзначимо, що художня форма (як система усіх виразних засобів) прагне придбати завершений вигляд. Саме ця якість, на думку К. Зенкіна, і проявляється в циклах п'єс. Але багателі здебільшого написані як цикли, що складаються з 4 – 12 багатель, іноді програмних п'єс, що реалізують завершений, повноцінний образ.

У XX столітті до жанру багателі звертаються:

- М. Мошковський (3 багателі, ор. 63 – 1900);
- В. Калафаті (3 багателі для фортепіано – 1907);
- Й. Хаас (Багатель, ор. 23 – 1909);
- Я. Сібеліус (10 багатель для фортепіано, ор. 34 – 1914-1916);
- С. Майкапар (8 багатель для скрипки і фортепіано, ор. 35 – написані в період з 1930-1938);
- Ф. Пуленк (Багатель для скрипки і фортепіано зі світської кантати для баритона і камерного оркестру – 1932);
- Дж. Фінці (5 багатель для кларнета і фортепіано – 1941);
- К. Вайн (5 багатель для фортепіано – 1944);
- А. Черепнін (10 багатель для фортепіано – 1947);
- Д. Кардош (4 багателі – 1948);
- Д. Лігеті (6 багатель для квінтету духових – 1953);
- Е. Денісов (7 багатель для фортепіано, ор. 10 – 1960);
- Х. Еллер (12 багатель для фортепіано – 1963);
- В. Рім (3 багателі для фортепіано – 1965–1966);
- П. Рівіліс (багателі для фортепіано – 1966);
- Г. Корчмар (Багателі – 1967);
- У. Уолтон (5 багатель для гітари соло – 1971);
- Л. Бобильов (Багателі для фортепіано – 1972);

- Ю. Семашко (2 багателі для народних інструментів – написаних у період з 1970-1999);
- Р. Зіганов (12 багателей для фортепіано – 1976);
- П. Дайсон (3 багателі для фортепіано – 1981);
- Д. Куртаг (6 багателей для флейти, контрабасу і фортепіано, ор. 14 – 1981)
- О. Фельзер (5 багателей – 1986);
- Т. Смірнова (3 багателі для флейти і фортепіано – 1986);
- Л. Шукайло (15 багателей для фортепіано – 1990);
- А. Смірнова (багателі для квартету дерев'яно-духових – 1991);
- К. Фабіо (12 багателей – 1996);
- Т. Шкербіна (Багателі для трьох флейт в трьох частинах – 1997);
- И. Дубкова (багателі для скрипки і фортепіано – 1998).

Звичайно, це не повний список багателей ХХ століття, але можна відзначити, що кількість композиторів, що зверталися до цього жанру, збільшилася. Раніше багателі писали виключно для фортепіано і групи струнних інструментів. Тепер же підключаються не лише дерев'яно-духові, але і мідно-духові і народні інструменти. У порівнянні з ХІХ століттям майже всі багателі визначені від 3 до 15 п'єс. Значно розширюється і географічний простір «життя» багателі.

ХХІ століття:

- В. Сильвестров (Багатель для фортепіано, написана 1958, перероблена 2001 року);
- Ф. Караєв (3 багателі для фортепіано – 2003);
- Б. Стронько (5 багателей – 2004);
- Б. Іоффе (багателі для фортепіано – 2005);
- В. Сильвестров (Багателі для фортепіано – 2005-2006, 2008, 7 миттєвих вальсів – 2011, ор. 180, 2011 ор. 181 багатель «Прощальний вальс»);
- Ю. Рябова (багателі – 2009);
- Л. Бобильов («Незакінчені багателі для камерного оркестру і старенького піаніно» – 2009);
- П. Бір (21 багатель для фортепіано – 2009);
- К. Яган (16 багателей для фортепіано – 2009) та ін.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що раніше інструментальна багатель як самостійний жанр не розглядалася в такому широкому часовому ракурсі і не мала яскраво виражених жанрових особливостей.

Висновки. У завершенні статті позначимо наступні узагальнення і висновки, яких ми дійшли в результаті аналізу:

Виходячи з неповного списку багателей ХХІ століття, можна зробити певні висновки: багателі написані тільки як цикли, програмність в них практично відсутня. Інструментальний склад значно скорочується, майже всі вони фортепіанні, але необхідно відзначити і максимальний склад – камерний оркестр і «стареньке піаніно» у російського композитора Л. Бобильова.

Таким чином, багатель як музичний жанр написана в основному для фортепіано і струнної групи інструментів. Але з часом, вже в ХХ столітті, задіяна тут група інструментів розширюється до дерев'яно-духових, мідно-духових і навіть народних інструментів, зокрема і гітари-соло. ХХІ століття відбиває в цьому плані послаблення: інтерес в основному спрямовується на фортепіанний виклад. А написана для камерного оркестру багатель Л. Бобильова відсилає до одного з визначень багателі – як камерного мистецтва.

Для жанру багателі також характерна циклічність, яка з часом відходить від програмності, сюжетності і отримує більш філософський сенс.

Література

1. ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ: Встречи с Валентином Сильвестровым / сост. Алла Вайсбанд, Константин Сигов. Книга. Киев: Дух і Літера, 2012. 408 с.
2. Зенкин К. Фортепианная миниатюра и пути музыкального романтизма: автореф. дисс. на соискание учен. степени док. искусствоведения: 17.00.02 / Московская государственная консерватория им. П. И. Чайковского. Москва, 1996. 54 с.
3. Карелова Г. Функции багателі в контексте творческого наследия Людвиг Ван Бетховена. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архитектура*. 2012. № 5. С. 122–125. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/had_2012_5_31.pdf
4. Келдыш Ю. В. Багатель. *Музыкальная энциклопедия* / гл. ред. Ю. В. Келдыш. Москва: Советская энциклопедия, 1973. т. 1. 270 с.
5. Кириллина Л. Бетховен. Жизнь и творчество: в 2 т. Москва: Научно-издательский центр «Московская консерватория», 2009. Т. 2. 590 с.
6. Конен В. История зарубежной музыки. Вып. 3. С 1789 года до середины XIX века. Издание пятое. Москва: Музыка, 1981. 534 с.
7. Куперен Ф. Искусство игры на клавесине / пер. с фр. О. А. Серовой-Хортик; сост., ред. перевода Д. М. Серова. Москва: Музыка, 1973. 151 с.

References

1. Weisband A., Sigovkniga K. (2012). ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ: Meetings with Valentin Silvestrov. Kyiv: Spirit and letter [in Ukrainian].
2. Zenkin K. (1996). Piano miniature and the ways of musical romanticism. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow: Moscow State Conservatory. P. I. Tchaikovsky [in Russian].
3. Karelova G. (2012). Functions Bagatelles in the Context of the Creative Heritage of Ludwig van Beethoven. News of Kharkov State Academy of Design and Society, 5. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/had_2012_5_31.pdf
4. Keldysh Yu. V. (1973). Bagatel. The musical encyclopedia, 1, Stb. 270. Moscow: «Soviet Encyclopedia» [in Russian].
5. Kirillina L. (2009). Beethoven. Life and work. (Vols. 2). Moscow: Scientific and Publishing Center «Moscow Conservatory» [in Russian].
6. Konen V. (1981). The history of foreign music. (Issue. 3). Moscow: Music [in Russian].
7. Couperin F. (1973). The art of playing the harpsichord. (D. Serov, Trans). Moscow: Music [in Russian].